

Výchova ku globálnemu občianstvu na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre

Anna Mravcová

Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
Fakulta ekonomiky a manažmentu, Katedra spoločenských vied
Tr. A Hlinku 2
Nitra, Slovensko
e-mail: mravcova.anna@uniag.sk

Abstrakt

Globálne občianstvo predstavuje relatívne neznámy a stále sa formujúci koncept prepojený predovšetkým so systémom globálneho vzdelávania a jeho rastúcim významom. Fenomén globálneho občianstva nadobúda na dôležitosť vo všetkých oblastiach, nevynímajúc vzdelávanie, ktoré musí byť schopné reagovať na neustále zmeny a aktuálne problémy súčasného globalizovaného sveta. Preto snaha implementovať globálne vzdelávanie a globálne občianstvo do všetkých stupňov vzdelávania sa stáva jednou z priorít edukačných systémov jednotlivých krajín.

Globálne občianstvo a výchova k nemu predstavuje jeden zo základných pilierov celého globálneho vzdelávania. Jeho úlohou je ukázať občianstvo z inej, novej perspektívy, pričom poskytuje informácie, vedomosti a zručnosti potrebné pre život v súčasnom diverzifikovanom svete. Predstavuje globálne problémy a výzvy sveta, ktoré dnes do istej miery ovplyvňujú každého. Taktiež pomáha ľuďom porozumieť svojmu postaveniu v globálnej spoločnosti, ktorej sú neoddeliteľnou súčasťou, prijať svoju úlohu v nej a niesť globálnu zodpovednosť za svoje konanie.

Cieľom tohto príspevku je analyzovať význam globálneho občianstva a zmapovať súčasný stav výchovy ku globálnemu občianstvu na Slovensku, s o zameraním na vysoké školy, kde je situácia zatiaľ najmenej uspokojivá. Následne príspevok predstaví rozvoj a aktuálnu pozíciu výchovy ku globálnemu občianstvu na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre, a to najmä prostredníctvom analýzy jednotlivých zrealizovaných aktivít zameraných na túto problematiku a paralelnej špecifikácie využitých metód pri praktickej implementácii tejto výchovy na SPU s cieľom definovať smer ďalšieho vývoja.

Kľúčové slová: globálna dimenzia, globálne občianstvo, globálne vzdelávanie, vysokoškolské vzdelávanie, výchova ku globálnemu občianstvu

JEL klasifikácia: I21, I23, I24, I29

1. Úvod

Svet je silne globalizovaný a jeho prepojenosť nám umožňuje vidieť veľké nerovnosti medzi jednotlivými krajinami (pozri Sťahel, 2013), najmä krajinami globálneho Severu a Juhu. Tieto nerovnosti môžu postupne prerastať do globálnych problémov, ktoré dnes zasahujú v podstate celý svet. Avšak napriek silnej prepojenosti sveta majú ľudia stále nedostatok informácií o týchto problematikách, preto je nevyhnutné globálne rozširovať informácie o globálnych problémoch medzi ľuďmi a podporovať implementáciu globálneho vzdelávania (GV) do všetkých vzdelávacích inštitúcií. Potreba globálneho vzdelávania, ako aj výchovy ku globálnemu občianstvu, je dnes stále vyššia. Zodpovedné vzdelávanie si v súčasnej "globálnej ére" vyžaduje hlbšie pochopenie spoločenských, kultúrnych, ekonomických a historických síl a poukazovanie na to, čo spája ľudí, miesta, priestory a svetové náhľady a na zložitosť zasahovania do týchto komplexných a dynamických systémov" (Andreotti, 2014, s. 33). Keď však toto absentuje, tak výsledky vzdelávania inklinujú k mimovoľnému šíreniu nerovných vzťahov medzi populačnými skupinami, k simplistickej racionalizácii nerovnosti a skresleným etnocentrickým domnienkam o globálnom občianstve, rozmanitosti a spoločenskej zodpovednosti (Andreotti, 2014). Dôraz kladený na GV a globálne občianstvo (GO) je aj

podporený faktom, že sú považované za jednu z odpovedí na výzvy nového globálneho ekonomického a sociálneho prostredia (Svitačová & Pechočiak, 2014).

Cieľom tohto príspevku je preto prezentovať proces postupnej implementácie globálneho občianstva a výchovy k nemu na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite (SPU) v Nitre cez jednotlivé významné aktivity, ktoré sú výsledkom získaných kontaktov a väzieb vytvorených medzi SPU a rôznymi inštitúciami zameranými na globálne vzdelávanie a občianstvo (vzdelávacími aj inými). Všetko bude predstavené z pozície koordinátora a aktívneho účastníka jednotlivých aktivít a učiteľa vybraných predmetov. Poukázané bude v prvom rade na význam globálnej dimenzie a GV (pretože sú nevyhnutne prepojené s problematikou GO) a ich rozmach na slovenských vysokých školách (čo nám ukáže aj potenciálnu pozíciu GO). Následne pozornosť upriamim na výchovu ku globálnemu občianstvu ako nevyhnutnú súčasť celého GV vo vzťahu k SPU a na najvýznamnejšie aktivity a spôsoby, akými sa tento koncept na škole rozmáha. SPU sa chce radiť medzi moderné školy so vzdelávacím systémom adekvátnym k požiadavkám 21. storočia a smerom ku svojmu cieľu už urobila veľký posun, čo bude tiež ukázané na jednotlivých aktivitách v tomto článku. V závere príspevku analyzované činnosti zosumarizujem, zhodnotím aktuálnu situáciu a predstavím ďalšie možnosti, ktoré by mohli byť v ceste za týmto cieľom v blízkej budúcnosti realizované.

2. Globálna dimenzia v edukačnom procese

Koncept 'globálny' nadobúda v posledných desaťročiach stále väčší význam, a to najmä z dôvodu prehlbovania globalizácie a jej rastúceho vplyvu na jednotlivé spoločnosti. Globálnu dimenziu môžeme chápať ako niečo „čo prepája lokálne, národné a globálne takým spôsobom, že ľudia sú si vedomí toho aké má ich konanie dopady na ostatných naprieč svetom“ (McGough & Hunt, 2012, s. 1-2). Globálna dimenzia a GV umožňujú ľuďom preniknúť do komplexu globálnych problematik a skúmať prepojenia medzi ich vlastnými životmi a životmi ľudí, miestami či problémami vo svete cez vzdelávanie.

Globálne problematiky intenzívne prenikajú do školských kurikúl paralelne so zvyšujúcou sa potrebou intenzívnejšej implementácie globálneho náhľadu do vzdelávania. Študenti si potrebujú uvedomiť, že nepatria len do určitej krajiny, ale že sú aj súčasťou globálneho celku, že sú globálnymi občanmi. Popritom je potrebné, aby nadobudli zručnosti pre život a prácu v ktorejkoľvek časti sveta (Bourn, 2014). GV a GO tak mení obsah vzdelávania na relevantnejší k životu v súčasnom svete a globálnym výzvam. GV je celoživotný proces, a preto má svoje významné miesto v edukačnom systéme každej krajiny. Jeho hlavným cieľom je vybaviť mladých ľudí informáciami, ktoré im pomôžu pochopiť ekonomické, politické, sociálne a environmentálne procesy globálne, s rozvíjaním kritického myslenia a nadobúdaním identity globálneho občana. Motivuje a vychováva ľudí k tomu, aby prevzali zodpovednosť za svoje konanie a prijali hodnoty aktívneho globálneho občana (MZV, 2012).

GV zahŕňa mnoho rôznych komponentov. Globálne občianstvo a výchova k nemu patria medzi tie najdôležitejšie. GO vytvára schopnosť predstaviť si rôzne formy budúcnosti ľudí a ich úloh, ktoré môžu zohrávať v novo sa formujúcom spravodlivom a udržateľnom svete. Pomáha vybaviť hlavne mladú generáciu novými schopnosťami a zručnosťami, ktoré sú dnes zväčša v živote vyžadované a pomáha ľuďom zvýšiť pocit zodpovednosti, férovosti, empatie a rešpektu voči rôznorodosti. Ľudia sú tak schopní dosiahnuť nové prístupy v myslení a začať byť kriticky aj aktívne zainteresovaní v komplexe globálnych problémov a ich aktívnom riešení. Preto je významná úloha kladená práve na výchovu ku globálnemu občianstvu, ktorá zvyrazňuje hlavné funkcie vzdelávania súvisiace s formovaním občianstva v súvislosti s globalizáciou. Pripravuje mladých ľudí a povzbudzuje ich ku konaniu, partnerstvu, dialógu a kooperácii prostredníctvom formálneho aj neformálneho vzdelávania. Aplikuje mnohostranný prístup, koncepty, metodiky

a teórie z príbuzných oblastí, vrátane výchovy o ľudských právach, mierového vzdelávania, vzdelávania pre trvalo udržateľný rozvoj a vzdelávania pre medzinárodné porozumenie. Podporuje étos zvedavosti, solidarity a zdieľanej zodpovednosti (UNESCO, 2014).

Tento prístup vo vzdelávaní už bol implementovaný do edukačných systémov v mnohých krajinách, avšak na Slovensku je táto integrácia stále nedostatočná (najmä na vysokých školách). Preto rastie potreba daný stav zmeniť a poskytovať študentom aj na Slovensku plnohodnotné vzdelávanie korešpondujúce s požiadavkami 21. storočia.

2.1 Globálne vzdelávanie na Slovensku

História GV je na Slovensku relatívne krátka a silne prepojená s rozvojovou spoluprácou. Preto je hlavným aktérom v tomto systéme Ministerstvo zahraničných vecí a Európskych záležitostí (MZVaEZ) a GV predstavuje súčasť Oficiálnej rozvojovej spolupráce (ODA). Treba tiež poznamenať, že Slovensko od svojej samostatnosti v roku 1993 bolo najskôr príjemcom rozvojovej pomoci. Až neskôr sa stalo jej poskytovateľom, a to pod logom SlovakAid (SlovakAid, 2015). V druhej polovici 90tych rokov vzniklo niekoľko významných mimovládnych organizácií, ktoré sa začali zaoberať rozvojovou pomocou a GV. Boli to najmä Nadácia Integra, Nadácia Pontis a Živica, ktoré sú dnes súčasťou Platformy mimovládnych rozvojových organizácií (Platforma MVRO), ktorá združuje najvýznamnejšie rozvojové organizácie na Slovensku, ako najvýznamnejších aktérov v rozvoji GV a GO na školách a aj pre verejnosť.

Až v roku 2006 sa začalo GV intenzívnejšie implementovať do školských kurikúl, avšak hlavne na základných a stredných školách. K zmenám dochádzalo aj vďaka vytvoreniu Slovenskej agentúry pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS) so zodpovednosťou za riadenie rozvojových projektov orientovaných na implementáciu globálneho vzdelávania do existujúcich kurikúl pre všetkých študentov formálnou aj neformálnou formou vzdelávania a podporou mnohých ďalších aktivít a výskumu v oblasti rozvojového vzdelávania (SlovakAid, 2015). K ďalšiemu posunu došlo vytvorením spolupráce medzi MZVaEZ, SAMRS, Ministerstvom školstva SR a ďalšími zodpovednými inštitúciami a organizáciami poskytujúcimi rozvojovú pomoc. Ako výsledok snáh bola prijatá Národná stratégia pre globálne vzdelávanie na roky 2012-2016 (MZV, 2012), čo predstavovalo v danej oblasti veľký prelom, pretože zdôrazňovala potrebu implementácie GV na všetky vzdelávacie inštitúcie (aj na vysoké školy, ktoré boli dovtedy obchádzané). Stratégia tiež vyzdvihuje význam globálneho občianstva. V tomto období sa Platforma MVRO stala oficiálnym partnerom MZVaEZ v oblasti rozvojovej politiky a spolupráce, čo podporilo jej vplyv na rozvíjaní problematik GV a globálneho občianstva. Vzhľadom na fakt, že Stratégia je stanovená do roku 2016, sa v súčasnosti rokuje o návrhoch novej Stratégie globálneho vzdelávania na roky 2017-2021.

Na Slovensku dnes vzniká stále viac vzdelávacích projektov mimovládnych organizácií v oblasti GV a globálneho občianstva podporených štátom pod logom SlovakAid, ktoré umožňujú realizovať mnoho edukačných aktivít a napomáhať v príprave metodických príručiek a rôznych didaktických materiálov, filmov, vzdelávania učiteľov a workshopov ako aj tvorbe kurzov GV a implementovaní jeho problematik do existujúcich kurzov. Prístup Slovenska ku globálnemu vzdelávaniu dnes preto môžeme charakterizovať ako intenzívne snahy o systematizáciu a implementáciu do školských kurikúl a inštitucionalizáciu v rámci existujúcej štruktúry či snahu vytvoriť nové. Na jednotlivých slovenských vysokých školách sa ale situácia rôzni. Na Slovensku je takmer štyridsať vysokých škôl, ale v podstate iba jedna, Trnavská univerzita, má samostatnú katedru rozvojových štúdií (a tropického zdravotníctva). Táto univerzita je jednou z najaktívnejších v tomto smere. Zhruba šesť ďalších univerzít (najmä SPU v Nitre, Technická univerzita vo Zvolene, Univerzita Komenského (UK) v Bratislave,

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Technická univerzita Košice, Ekonomická univerzita v Bratislave) sa aktívne snaží implementovať GV do svojich edukačných systémov so snahou vytvoriť v blízkej budúcnosti nový rozvojový študijný program, čo je spojené aj s cieľmi Národnej stratégie a SPU je jednou z nich. Za týmto účelom univerzity spolupracujú s mimovládnyimi organizáciami, a to najmä s Pontisom a Živicou.

2.2 Nadácia Pontis a jej úloha pri zavádzaní globálneho vzdelávania a globálneho občianstva na Slovenských univerzitách

Pontis je jednou z najvýznamnejších slovenských mimovládnych organizácií orientovaných na GV a v súčasnosti sa zameriava najmä na vysoké školy. Je tiež aktívnym implementátorom rozvojovej pomoci so zameraním na oblasť vzdelávania a ako člen Platformy MVRO je aj oficiálnym partnerom MZVaEZ v oblasti rozvojovej politiky a spolupráce. Realizuje množstvo projektov zameraných na GV a GO pod záštitou SlovakAid a propaguje ich implementáciu do edukačného procesu. Podporuje GV cez zvyšovanie povedomia akademických študentov a verejnosti o rozvojových problematikách. Učí o globálnej zodpovednosti a lokálnych iniciatívach s podporou globálneho občianstva. Cieľom je tiež priniesť nové a vysokokvalitné informácie univerzitným učiteľom a zabezpečiť, aby boli predávané študentom. Za týmto účelom koordinuje pracovnú skupinu akademikov so snahou vytvoriť na slovenských univerzitách sieť aktívnych a spolupracujúcich odborníkov na GV (Nadácia Pontis, 2015). Podporuje tiež spoluprácu medzi vzdelávacími inštitúciami globálneho Severu a Juhu. Pontis ponúka akademikom mnoho príležitostí a výziev zlepšiť svoje zručnosti a kvalitu GV cez rôzne medzinárodné projekty, konferencie, semináre, workshopy, tréningy, letné školy, hosťujúce prednášky, stáže a pod. (Nadácia Pontis, 2015). Spolu s dvoma organizáciami z Írska a Cypru participuje tiež na projekte UNIDEV (Rozvojové vzdelávanie v teórii a praxi), cez ktorý bolo taktiež zrealizovaných mnoho dôležitých aktivít, do ktorých boli zapojení aj slovenskí akademici (UNIDEV, 2015).

Popri všetkých aktivitách funguje tiež veľmi hodnotná a užšia spolupráca medzi Pontisom a dvoma univerzitami – SPU v Nitre a UK v Bratislave, ktoré sú partnerskými univerzitami Pontisu pre projekt rozvojového vzdelávania Globálna univerzita III. Na Univerzite Komenského sú hlavné aktivity realizované v rámci podpory GV vo vzdelávaní cez rôzne hosťujúce prednášky, prípravu študijných materiálov pre ďalší rozvoj učenia a vzdelávania a prípravou materiálov pre vybrané témy GV, ktoré budú pokryté plánovaným kurzom. Avšak spolupráca SPU je oveľa intenzívnejšia.

2.3 Globálne vzdelávanie a prenikanie globálneho občianstva na SPU

V našich podmienkach sa s termínom globálne občianstvo ešte nemáme možnosť stretnúť často (stále je veľmi málo literatúry a tá existujúca je dostupná prevažne pre akademické prostredie). Preto je stále relatívne neznámym a ľudia si len ťažko vedú predstaviť, čo si majú pod tento pojem zaradiť. Ale v mnohých (najmä) rozvinutých krajinách a medzinárodných organizáciách, kde je GV už bežnou praxou, má GO svoju teoretickú platformu a predstavuje jeden zo základných pilierov celého GV. Koncept GO však nemá jednotnú definíciu. Existuje množstvo perspektív a náhľadov naň „v rozsahu od idey, že každý je občanom sveta k stanovisku, že z právneho hľadiska nič také ako globálny občan neexistuje“ (Young & Commins, 2002, s. 1).

V súčasnom vzdelávaní je GO dôležitým pojmom. Podporuje osobný rešpekt a rešpekt voči druhým. Vedie jednotlivcov, aby premýšľali hlbšie a kriticky o tom, čo je spravodlivé a ako zredukovať zlé vplyvy na našu Zem. Výchova ku GO pomáha ľuďom byť istejšími v svojich presvedčeniach a zručnejšími v hodnotení morálky a dopadu ich rozhodnutí (Ideas for global citizenship). Israel píše, že „globálny občan je niekto kto sa identifikuje ako súčasť rozvíjajúcej sa svetovej spoločnosti a koho konanie je prínosom pre budovanie hodnôt a zvyklostí

spoločnosti“ (Israel, 2013). Byť globálnym občanom znamená akýsi vnútorný pocit a sebaidentifikovanie s určitým systémom morálnych hodnôt. Zvyčajne je GO chápané ako idea, že ľudstvo tvorí jednu veľkú komunitu, ktorá by mala byť založená na porozumení, solidarite, spolupráci a vzájomnej pomoci a ľudia ako globálni občania by mali byť schopní prijať zdieľanú zodpovednosť za rozvoj a chod tejto globálnej spoločnosti (pozri viac Moravčíková & Hanová, 2009).

Hlbšia predstava o globálnom občianstve prechádza za klasický náhľad, že všetci sme občanmi sveta k pochopeniu, že máme zodpovednosť nielen jeden za druhého, alebo za to čo sme vytvorili, ale tiež za to čo nám bolo dané – za život na Zemi (Špirko, 2011). V tomto smere je GO hlavne „spôsobom myslenia a správania. Je to náhľad na život, viera, že môžeme niečo zmeniť“ (Young & Commins, 2002, s.1). Najmä mladí ľudia musia byť motivovaní ku globálnej zodpovednosti a musia si uvedomiť, že môžu svet ovplyvňovať (pozitívne aj negatívne). Za týmto účelom je potrebné rozvíjať kritické myslenie a schopnosť kooperácie. Výchova ku GO má tak veľký význam, pretože najdôležitejším nástrojom pri formovaní plnohodnotných socializovaných občanov je výchova ku občianstvu a dnes aj ku jeho globálnej dimenzii. Ľudia sa môžu rozhodnúť či a ako budú praktizovať GO. Ale k tomu, aby toho boli schopní, musia byť vychovávaní. Preto majú dnes učitelia jedinečnú možnosť a veľkú zodpovednosť pripravovať študentov, aby sa stali zodpovednými občanmi v globálnom rozmere. Pretože budúcnosť našej planéty a všetkých foriem života na nej je prevažne v ich rukách (Bourn, 2006).

Aj na SPU si sú učitelia vedomí tejto zodpovednosti, a preto chcú prispôsobiť vzdelávanie novým výzvam – implementovať globálne problematiky do existujúcich kurzov, klásť dôraz na globálnu dimenziu občianstva pre formovanie plnohodnotných globálnych občanov a podieľať sa na tvorbe nového študijného programu orientovaného na GV a GO, a to všetko do veľkej miery s pomocou Nadácie Pontis prostredníctvom spoločných aktivít, ktoré sú realizované ako ciele a výsledky vzdelávacieho projektu, na ktorom spoločne participujú.

2.3.1 Cesta k výchove ku globálnemu občianstvu na SPU

Prvou aktivitou zameranou na GV bol projekt KEGA podporovaný Ministerstvom školstva, realizovaný na Fakulte ekonomiky a manažmentu SPU. Bol to štartovací bod pre rozvoj GV a GO na našej univerzite, ktorý priniesol mnoho dôležitých výsledkov pre ďalšie vzdelávanie a množstvo kontaktov, ktoré univerzite pomohli pokračovať v riešení tejto problematiky v ešte väčšom rozsahu. Bola tiež nadviazaná spolupráca s Pontisom, čoho výsledkom bolo mnoho spoločných aktivít a nový projekt 'Globálna univerzita III' podporený MZVaEZ, ktorý už pokrýval celú univerzitu a taktiež priniesol mnoho úspešných výsledkov.

Projekt KEGA – nazvaný '*Implementácia globálneho rozvojového vzdelávania do edukačného procesu na ekonomických fakultách*' odštartoval hlavný záujem SPU v oblasti GV. Zaoberal sa hlavnými globálnymi problematikami, a teda aj GO, ako jeho nevyhnutnou súčasťou. Vďaka tomuto projektu SPU a najmä niektoré konkrétne katedry (hlavne Katedra spoločenských vied) sa do veľkej miery začali zaoberať týmito fenoménmi. Hlavným zámerom bolo rozvíjať kritické myslenie študentov prostredníctvom implementácie jednotlivých globálnych problematik do existujúcich kurikul rôznych kurzov ekonomických fakúlt s použitím najvhodnejších metód. Projekt mal niekoľko dôležitých cieľov. Prvým bolo zvýraznenie dôležitosti GV v súčasnej globalizovanej ére (s paralelným dôrazom na GO) rozvíjať komplexný systém GV na SPU a vymedziť najvhodnejšie metódy jeho implementácie do vzdelávania. Posledným významným cieľom bolo vydanie viacerých publikácií ku GV (vrátane problematiky GO), určených pre učiteľov aj študentov ako dôležitej pomôcky pri výučbe (Šeben Zaťková et al., 2014; Svitačová et al., 2014; Svitačová, Mravcová, & Šeben Zaťková, 2014). Projekt priniesol množstvo

zrealizovaných aktivít (najmä účasť akademikov na letnej škole v Dubline zameranej na výchovu ku globálnemu občianstvu (Kimmage DSC, 2014) a spoluprácu s Inštitútom vzdelávania v Londýne). Všetko toto viedlo k hlbšiemu záujmu SPU o GV a vďaka nadviazaným kontaktom mohla škola v snahe o dosiahnutie hodnotnejšieho a kvalitnejšieho GV pokračovať aj po jeho skončení.

Globálna Univerzita - rozvojový vzdelávací projekt realizovaný Nadáciou Pontis, nazvaný '*Globálna univerzita III: Zavádzanie rozvojových problematik do systému vysokoškolského vzdelávania*', ktorého cieľom je zvýšiť odborné kapacity slovenských univerzít a akademikov, zvyšovať povedomie akademických študentov a podporiť ich aktívny záujem o problematiku GV a GO za účelom podpory kvalitnejšieho globálneho vzdelávania na Slovensku. SPU bola vybraná ako hlavná partnerská univerzita aj vďaka predošlým spoločným aktivitám. Hlavným cieľom projektu je vytvoriť podmienky pre implementáciu rozvojových problematik do kurikúl slovenských univerzít. Po ukončení projektu má byť na SPU vytvorený nový študijný program – Rozvojové štúdiá.

Prvou realizovanou aktivitou bol akreditovaný pilotný kurz Rozvojového vzdelávania, na ktorom participovalo štrnásť akademikov z SPU. Globálna dimenzia občianstva mala svoj význam v každej téme tvoriacej obsah kurzu. Po jeho ukončení študenti získali certifikát o absolvovaní akreditovaného vzdelávacieho programu.

Všetky problematiky pilotného kurzu majú tiež predstavovať samostatné predmety budúceho študijného programu. Preto každý participujúci akademik pripravil ku svojej téme aj kompletný sylabus. Táto aktivita bola prepojená s ďalšou – prípravou, napísaním a odučením štyroch voliteľných predmetov rozvojového vzdelávania. Kurz ako aj voliteľné predmety sú orientované vo veľkej miere na GO a výchovu k nemu.

Ďalšou aktivitou dôležitou pri zvyšovaní povedomia o GO medzi študentmi a učiteľmi bola kolektívna kniha '*Rozvojové vzdelávanie: Témy a metódy II*' vypracovaná desiatimi akademikmi z SPU – participantmi projektu. Práve táto kniha predstavuje hodnotný materiál pre ďalšie vzdelávanie na SPU (a ďalších slovenských univerzitách), ako aj základ pre následnú inštitucionalizáciu rozvojového vzdelávania na SPU. Samostatná kapitola patrí výchove ku globálnemu občianstvu a spôsobom jej praktickej realizácie, čo predstavuje veľký posun k uchopeniu tohto prístupu vo vzdelávaní na SPU.

Ako bolo uvedené, cieľom projektu je aj podpora akademikov v získavaní nových zručností a skúseností, čo majú dosiahnuť aj cez hlbšiu spoluprácu so zahraničnými vzdelávacími inštitúciami s už vytvorenou tradíciou GV (cez stáže a výmenu odborných skúseností). Prídavnou hodnotou tohto je nadviazanie spolupráce medzi inštitúciami globálneho Severu a Juhu a prepojenie teórie s praxou. V rámci projektu tak bola z SPU zrealizovaná stáž na Kensingtonskej univerzite so zavedeným systémom GV, ktorá umožnila získať SPU nové odborné vedomosti a dopomohla k hlbšej spolupráci a zdieľaniu spoločných skúseností.

Dôležité je tiež zdieľanie skúseností a vedomostí v rámci slovenských univerzít. Za týmto účelom bolo zrealizovaných šesť hosťujúcich prednášok učiteľov z SPU a UK. Taktiež bolo zrealizovaných niekoľko zahraničných prednášok expertov v GV (viď nižšie).

Pracovné návštevy na Inštitúte vzdelávania v Londýne – Na tomto inštitúte boli zrealizované celkovo dve návštevy akademikov SPU, ktoré patrili k najhodnotnejším zdrojom vedomostí o GO pre našu univerzitu. Obe sa konali v Rozvojovom edukačno-výskumnom centre na Inštitúte vzdelávania (IV) na univerzite v Londýne, ktoré je zamerané na GV.

Prvá návšteva bola realizovaná ako jedna z KEGA aktivít s finančnou podporou Pontisu a SlovakAid. Predstavovala náš prvý kontakt s IV za účelom rozšírenia našich vedomostí ako aj prvý reálny kontakt s pojmom GO a výchovou k nemu, vďaka čomu sa Katedra spoločenských vied o túto problematiku začala zaujímať veľmi intenzívne a tá sa stala neoddeliteľnou súčasťou jej ďalšieho výskumu. Návšteva bola platformou pre ďalšiu spoluprácu našich inštitúcií. Po ukončení projektu KEGA a začatí projektu Globálna univerzita bolo potrebné globálne problematiky preskúmať hlbšie, a to viedlo k potrebe zrealizovať ďalšiu návštevu na IV, keďže zdieľame niekoľko spoločných cieľov (najmä: snahu vytvoriť nový rozvojový študijný program; presadzovať hodnoty GV; tvoriť publikácie o problematikách GV dostupné aj širokej verejnosti; rozvíjať GV v rámci tréningov učiteľov a iných vzdelávacích kurzov).

Druhá stáž bola zrealizovaná v rámci Erasmus mobility a nadviazala na predchádzajúce získané vedomosti. Zameraná už bola priamo na GO a jeho praktickú realizáciu vo vzdelávaní, keďže bude súčasťou viacerých predmetov v budúcom programe rozvojových štúdií na SPU. Preto je potrebné prehĺbiť čo najviac znalosti v tejto oblasti. Cieľom mobility bolo nájsť, preskúmať a prediskutovať možné spôsoby efektívnej podpory výchovy ku GO v existujúcich predmetoch na SPU s dôrazom na hlavné globálne problematiky ako sociálna spravodlivosť, rešpekt rôznorodosti, dôležitosť udržateľného rozvoja a pod. Ciele boli naplnené cez rôzne aktivity, najmä štúdiom množstva zahraničnej literatúry, prostredníctvom diskusií o vedomostiach a zručnostiach v oblasti GO a hľadania najlepšieho spôsobu jeho implementácie na SPU. Veľmi prínosné boli stretnutia s viacerými expertmi na GO a s doktorandmi zaoberajúcimi sa týmto konceptom, ako aj zdieľanie informácií, zručností a vedomostí o ich skúsenostiach a praxi. Rozsiahle diskusie nám ukázali nové náhľady na GO a získali sme mnoho inšpirácie k metódam, ktoré možno využiť pri jeho reálnej výučbe. Po ukončení návštevy boli získané vedomosti predané kolegom na SPU a tiež v značnej miere prakticky implementované do vlastnej výučby.

3. Implementácia globálneho občianstva do výučby na SPU

V súčasnosti môžeme vidieť prítomnosť kontextov spojených s GO v kurikulumoch mnohých univerzitných kurzov, avšak tento pojem v nich stále nemá potrebný dôraz. Takže ak sa aj študenti zaoberajú globálnymi problémami, GO je pre nich stále dosť neznáme a nie sú schopní ho správne prepájať so systémom GV. Avšak existuje mnoho kurzov, kde je priam nevyhnutné klásť dnes dôraz aj na GO a ktoré predstavujú veľmi široký priestor pre jeho implementáciu. Keď bude tento priestor správne využitý, študenti budú schopní vidieť problematiku a učené skutočnosti z novej perspektívy a budú motivovaní konať ako aktívni globálni občania.

3.1 Praktická realizácia výchovy ku globálnemu občianstvu vo vybraných aktivitách

Rozsah výchovy ku globálnemu občianstvu je oveľa širší ako schéma jednej práce či predmetu (Oxfam, 2006). Globálne občianstvo predstavuje prierezovú problematiku mnohých disciplín a malo by predstavovať akýsi druh morálneho základu, ktorý bude implementovaný naprieč celým edukačným systémom, zahŕňajúc každého (študentov, učiteľov, rodičov, vlády, širokú spoločnosť). Táto problematika by mala byť implementovaná do jednotlivých existujúcich kurikul, ktoré budú zvyrazňovať globálny aspekt občianstva a úlohu jednotlivcov v súčasnej globalizovanej ére. SPU je zatiaľ len v počiatočnom štádiu tohto procesu no globálne občianstvo sa stalo jednou z jej priorit. Pre predstavenie nášho prístupu k tejto problematike sme vybrali niekoľko základných predmetov a aktivít, kde sme prakticky GO implementovali s predošlou snahou vymedziť najhodnejšie spôsoby, a to hlavne cez uvedené projekty, spoluprácu s Pontisom a na

základe vedomostí, náhľadov a zručností získaných počas návštev IV a na letnej škole zameranej na výchovu ku globálnemu občianstvu.

3.1.1 Vybrané kurzy pre implementáciu globálneho občianstva

Najskôr sme sa rozhodli implementovať získané vedomosti o GO do existujúcich kurzov cez ich prierezový charakter tým, že pretínajú rôzne oblasti a študijné programy. Začali sme so základnými predmetmi ako sú Medzinárodné vzťahy, Medzinárodné vzťahy a zahraničná politika a Teória politiky, ktoré disponujú širokým priestorom pre výchovu ku GO. Tieto tri predmety predstavovali našu prvú reálnu snahu o jej aktívnu implementáciu do našej výučby.

Najskôr bolo treba zistiť akú majú naši študenti predstavu o GO. Potom nasledovala krátka prezentácia a video podávajúce stručný pohľad na tento pojem, ktorý dopĺňaný počas celého semestra (treba poznamenať, že len pár študentov malo bližšiu predstavu o tom, čo tento fenomén znamená. Väčšina ho spájala iba so základnými právami ako právo na život, pohyb a právo voliť, v ktorejkoľvek krajine sveta, kedy sa zjavne inšpirovali konceptom európskeho občianstva. Len pár ich spájalo GO s globálnymi problémami, zodpovednosťou za život na Zemi či životným prostredím). Za najlepšie som tak zvažila kombinovať vo výučbe rôzne vzdelávacie metódy, najmä klasické formálne metódy s inými viac interaktívnymi a participatívnymi. Študenti potrebujú získavať dôležité informácie cez klasické prednášky a prezentácie, ale potrebný je tiež široký priestor pre ich následnú prácu so získanými vedomosťami, kde môžu tvoriť vlastné postoje a prístupy k týmto problematikám, a rozvíjať tak svoje zručnosti a kritické myslenie (keď poznajú fakty, vidia inšpiráciu, cítia emócie, tvoria vlastné názory, vidia prepojenosť s ich vlastnými životmi a vidia možnosť pre konanie a zmenu). Naše predmety boli rozdelené na prednášky a semináre, takže bol široký priestor pre poskytovanie teoretické znalosti o jednotlivých problematikách dopĺňané interaktívnymi aktivitami k perspektíve globálneho občianstva.

Môžeme konštatovať, že všetky tri predmety disponovali rozsiahlym priestorom pre implementáciu GO a otvorenie náhľadu študentov na jeho úlohu v dnešnom svete. Pri výučbe týchto predmetov sme využili mnoho rôznych edukačných metód. Študenti museli pracovať a tvoriť svoje postoje k jednotlivým problematikám. Využívali sme najmä brainstorming, keď museli sami predstaviť svoje idey na dané otázky, prácu v pároch či skupinách s využitím rôznych prípadových štúdií, kde museli študenti premýšľať o riešení určitých globálnych problémov z rôznych pozícií (tiež s využitím dramatizácie a rolových hier), panelové diskusie po prezentáciách študentov sprevádzané otázkou ako je GO realizovateľné v ich téme, či skupinová diskusia o obrázkoch prezentujúcich rôzne národné a medzinárodné problémy.

3.1.2 Pilotný kurz rozvojového vzdelávania a štyri výberové predmety

Ďalšie snahy odštartovali s jednotlivými aktivitami projektu Globálna univerzita. Pilotný kurz rozvojového vzdelávania bol rozdelený do štrnástich tém pridelených štrnástim akademikom z SPU. Témami boli: Udržateľné poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka; Potravinová bezpečnosť; Drobné poľnohospodárstvo a farmárčenie v rozvoji vidieka; Rodové témy v rozvoji vidieka a poľnohospodárstva; Populačný rast a hospodársky rozvoj; Politika globálnej nerovnosti; Medzinárodné právo a rozvoj (prístup založený na ľudských právach); Multikulturalizmus; Globálny obchod, rozvíjajúce sa trhy a lokálny rozvoj; Spoločenská zodpovednosť podnikania v ére globalizácie; Svetová ekonomika a dlh; Financovanie lokálnej samosprávy (v rozvojových krajinách); Regionálne značenie a rurálny marketing; Udržateľný marketing a poľnohospodársky fair trade.

GO nepredstavovalo samostatnú tému, pretože malo svoje významné miesto v každej uvedenej problematike. Dôležité bolo koordinovanie kurzu, ktoré si vyžadovalo použitie klasických

formálnych, ale aj mnohých interaktívnych a participatívnych vzdelávacích metód. Učitelia prezentovali témy z rôznych hľadísk a následne pomocou rôznych techník nechali študentov pracovať so získanými informáciami (napr. premýšľať nad možnými riešeniami migračnej krízy v Európe ako najvyšší politický predstaviteľia; alebo nájsť miesto jednotlivca v jednotlivých globálnych problematikách, a pod.). Cieľom bolo podporiť záujem študentov k prezentovaným témam, viesť ich k premýšľaniu nad danými problematikami a hľadaniu úlohy, ktorú v nich môžu zohrávať. Hoci boli témy zvolené s prihliadnutím na zameranie SPU, pokrývali najvýznamnejšie globálne náhľady na prezentované problematiky.

Ďalšia aktivita bola realizovaná paralelne s pilotným kurzom. Uvedených štrnásť tém bolo rozdelených do štyroch akreditovaných voliteľných predmetov, ktoré sa následne na SPU odučili. Ich obsah bol vytvorený zo spomínaných štrnástich syláb. Ide o predmety: Medzinárodné vzťahy a globalizácia; Udržateľné poľnohospodárstvo v rozvoji vidieka; Medzinárodné podnikanie a obchod; Regionálny rozvoj a marketing. Opäť sa jednalo o kombináciu rôznych vzdelávacích metód. Predmety vzhľadom na obsah opäť pozostávali z významných globálnych tém, ktoré popisujú človeka a jeho život ako globálneho občana.

3.1.3 Ostatné dôležité aktivity

Významný prínos predstavuje kolektívna kniha 'Rozvojové vzdelávanie – Témy a metódy II', zostavená desiatimi účastníkmi projektu Globálna univerzita. Kniha je významnou pomôckou a nástrojom pre vzdelávanie študentov aj učiteľov. Pozostáva z desiatich kapitol GV s ohľadom na špecializáciu našej univerzity. Kapitoly – Výchova ku globálnemu občianstvu; Antropológia a rozvoj; Boj proti chudobe v kontexte trvalo udržateľného rozvoja po roku 2015; Potravinová bezpečnosť; Postavenie vidieckych žien a ich poslanie pri zabezpečovaní potravinovej bezpečnosti vo svete; Udržateľné poľnohospodárstvo a rozvoj vidieckej krajiny; Drobné poľnohospodárstvo a farmárčenie v rozvoji vidieka; Udržateľný marketing a poľnohospodársky fair trade; Globálny marketing a rozvíjajúce sa trhy; Spoločenská zodpovednosť podnikania v ére globalizácie – tvoria dôležitý obsah pre ďalšiu realizáciu GV (Cenker & Uličná, 2015). Každá kapitola poskytuje pre učiteľa široký priestor, aby ju podal pútavo a viedol študentov, aby boli prakticky zainteresovaní vo vzdelávaní. Kapitoly pozostávajú z dvoch častí. Prvá poskytuje široký rozsah teoretických vedomostí o problematike. Druhá – metodická časť – disponuje množstvom príkladov a podnetov pre aktívne vyučovanie danej témy. Keďže výchova ku globálnemu občianstvu predstavuje samostatnú kapitolu, naši študenti aj učitelia majú možnosť získať nové informácie, vedomosti a náhľady na túto problematiku. Napriek špecializovanému zameraniu je kniha celkom iste prínosná pre všetky typy univerzít.

Realizované boli tiež hosťujúce prednášky (traja akademici z SPU mali prednášky na UK a naopak) a zahraničné prednášky (traja odborníci na GV z Kene, Zambie a Veľkej Británie absolvovali na SPU sériu prednášok), semináre a ďalšie vzdelávacie aktivity (ako školenia a workshopy) odborníkov z iných vzdelávacích inštitúcií a rôznych organizácií zaoberajúcich sa globálnymi problematikami, ktoré boli hodnotné aj pre sprostredkované skúsenosti. Všetko toto podporilo záujem o globálne problémy a tiež spoluprácu medzi našou univerzitou a jednotlivými inštitúciami.

Dôležitým cieľom projektu Globálna univerzita je vytvorenie nového študijného programu *Rozvojové štúdiá*, čo je tiež jedným z cieľov Národnej stratégie a iných vzdelávacích projektov na Slovensku. Tento študijný program by malo na SPU tvoriť najmä štrnásť uvedených tém transformovaných do plnohodnotných predmetov s riadnymi sylabami, v ktorých má globálne občianstvo nezastupiteľné miesto. Na tejto aktivite sa stále pracuje.

3.1.4 Zhrnutie

Počas našich snáh a realizovaných aktivít sme využívali mnoho rôznych sociálno-edukačných metód, techník a didaktických nástrojov. Všeobecne ich aplikácia závisí od kreativity učiteľa. Typické metódy využívané pri výchove ku GO, ktoré boli aj využité počas našej výučby, boli najmä rôzne diskusné techniky, simulačné hry, rolové hry, práca v skupinách, brainstorming, kritická analýza, prípadové štúdie, interaktívne a kooperatívne učenie, demonštračné metódy, integračné metódy a súhrnné zhodnotenie, čo umožnilo študentom vidieť učené problematiky z novej perspektívy.

Keďže boli predmety, na ktorých sme demonštrovali implementáciu GO ponúkané aj pre zahraničných študentov, bola to príležitosť zdieľať s nimi informácie o globálnych náhľadoch na občianstvo. Najmä ak pochádzali z krajiny globálneho Severu s tradíciou GV. No študenti z krajín globálneho Juhu mohli zas poskytnúť zaujímavé informácie o problémoch ich krajiny a o živote v iných častiach sveta, rozšíriť naše obzory a motivovať ostatných napríklad k dobrovoľníctvu. Diskusie o GO boli prínosné pre študentov aj pre učiteľa.

Naši študenti a akademici majú aj mnoho iných príležitostí získavať vedomosti v oblasti GV, a to najmä cez stáže, študijné pobyty a iné mobility, keďže problematiky GV a GO už majú svoje pevné miesto na mnohých (aj partnerských) zahraničných inštitúciách. Vďaka rôznym projektom, kontaktom a nadviazaným vzťahom existujú tiež príležitosti, umožňujúce participovať na rôznych workshopoch a školeniach realizovaných mimovládnyimi organizáciami či univerzitami v spolupráci s týmito organizáciami, zameraných na GV a globálne občianstvo (napr. participácia na sérii workshopov so svetovými odborníkmi na GV, organizovanej Technickou univerzitou vo Zvolene, ako súčasť Národného projektu Živice podporeného SlovakAid, bola ďalším významným prínosom pre SPU).

Akademici taktiež musia pochopiť význam globálnych problematik a musia chcieť ako aj byť schopní ich implementovať do svojej výučby. Vynárajú sa tak nové požiadavky na učiteľov, ktoré sa týkajú aj SPU a ostatných slovenských vzdelávacích inštitúcií. Pretože úspešný prístup k problematikám GV a GO si vyžaduje otvorenú myseľ učiteľov ku globálnym problémom a ich prepojenosti s globálnym občianstvom a otvorenosť k novým zdrojom, ktoré môžu byť použité za účelom kvalitnejšej výučby. Veľká pozornosť je tak aj na SPU kladená na prípravu 'globálnych učiteľov', ktorú prezentuje najmä množstvom uvedených aktivít a školení ponúkaných svojim akademikom (Svitačová & Mravcová, 2014).

4. Záver

Globálne občianstvo predstavuje významný fenomén, ku ktorému dnes musia byť mladí ľudia vychovávaní. Táto výchova by mala informovať o globálnych problematikách, ktoré sužujú svet o tom, že ich dosah je skutočne globálny. Ľudia sa s týmito problémami budú v reálnom živote stretávať stále viac. Preto najmä mladá generácia musí byť vedená k pocitu, že každý je skutočnou súčasťou svetovej spoločnosti, a nesie zároveň tak veľkú zodpovednosť. Práve GO ukazuje, že každý človek má moc veci zmeniť (pozitívne aj negatívne) a každý má možnosť výberu ako bude konať. Výchova ku GO tak vytvára nový druh sociálneho ideálu, ktorý dopĺňa dnes často chýbajúci zmysel pre spoločenskú zodpovednosť za ľudí a ich činy. Prepojenosť s globálnymi problematikami stále väčšine ľudí uniká, a to najmä preto, že súčasný edukačný systém nie je schopný pripravovať ich adekvátne. Pred školami tak rastie mnoho výziev. SPU si je danej situácie vedomá a daný problém chce riešiť komplexne, cez implementáciu GV a GO do existujúcich študijných programov ako aj cez nový, ktorý chce v blízkej budúcnosti vytvoriť, s využitím množstva metód, ktoré študentov zaujmú a prinúti ich neustále sa pýtať a hľadať odpovede.

Všetky predstavené aktivity v oblasti GV a výchovy ku globálnemu občianstvu boli prezentované z pozície koordinátora projektu Globálna univerzita za SPU, z pozície aktívneho participanta návštev na IV a tiež z pozície učiteľa vybraných predmetov. Všetky tiež boli podporené spoluprácou s inými univerzitami (slovenskými aj zahraničnými) a organizáciami so záujmom o GV. Tieto aktivity boli realizované najmä cez implementáciu globálneho občianstva do vybraných predmetov, publikácií, pilotným kurzom rozvojového vzdelávania a príbuznými voliteľnými predmetmi, hosťujúcimi aj zahraničnými prednáškami domácich aj zahraničných odborníkov a mobilitami. No taktiež cez záujem, prvé kontaktné informácie o týchto konceptoch, pohľad na globálne problémy, rôzne workshopy s aktívnou participáciou študentov a iné významné paralelné aktivity. To všetko predstavuje naše prvé úspechy.

Analyzované aktivity ukázali záujem študentov o aktívne a zodpovedné globálne konanie, čo je ešte väčším impulzom pre pokračovanie a zintenzívnenie aktivít v tejto oblasti a integráciu GO do ďalších predmetov. Na Katedre spoločenských vied už prebieha príprava na integráciu globálneho občianstva a výchovy k nemu do predmetov ako Ekofilozofia, Politická filozofia, Environmentálna politika, Podnikateľská etika. Taktiež rastie záujem podieľať sa na ďalších projektoch zameraných na GV a globálne občianstvo. SPU chce pokračovať v skvalitňovaní GV a kreovaní plnohodnotných a zodpovedných globálnych občanov (medzi študentmi aj učiteľmi). V týchto snahách chce pokračovať po ukončení projektu Globálna univerzita cez nové projekty, tentokrát zamerané špeciálne aj na problematiku globálneho občianstva a cez silnejšiu spoluprácu s ostatnými slovenskými aj zahraničnými vzdelávacími inštitúciami a organizáciami, pre zdieľanie skúsenosti a prehlbovanie vedomostí v tejto oblasti.

Tento článok analyzoval implementáciu GV a najmä globálneho občianstva na univerzite v krajine, ktorá bola ešte donedávna prijímateľom rozvojovej pomoci. Dnes patrí k jej poskytovateľom. Situácia sa menila veľmi rýchlo a systém na to nebol dostatočne pripravený. Pod vplyvom týchto okolností sme sa pozreli na proces postupnej integrácie GV a tiež výchovy ku GO do jednotlivých oblastí na Slovensku a jeho postupného prenikania do systému univerzitného vzdelávania na SPU. K dosiahnutiu uspokojivého stavu v tejto oblasti na SPU vedie ešte dlhá cesta, ale s veľmi dobrými predpokladmi, a to najmä vďaka aktívnemu záujmu jednotlivých častí univerzity v zaoberaní sa GV a globálnym občianstvom. Vďaka skúsenostiam, zrealizovaným akciám a kontaktom môže SPU pokračovať vo svojich plánoch a snažiť sa poskytovať kvalitné GV porovnateľné s rozvinutými zahraničnými univerzitami. Už dnes môže byť príkladom pre mnohé nielen Slovenské vzdelávacie inštitúcie.

Literatúra

- [1] Andreotti, V. (2014). Critical and Transnational Literacies in International Development and Global Citizenship Education. *SISYPHUS – Journal of Education*, 2(3), 32–50. Lisabon: Institute of Education University of Lisbon.
- [2] Bourn, D. (2006). *Students as Active Global Citizens*. Dostupné na www2.warwick.ac.uk/newsandevents/events/ac21/gsi_bournd_students_as_active_global_citizen.pdf
- [3] Bourn, D. (2014). *The Theory and Practice of Global Learning. Research Paper No.11 for the Global Learning Programme*. Londýn: Development Education Research Centre.
- [4] Cenker, M. & Uličná, I. (Eds.). (2015). *Rozvojové vzdelávanie: Témy a metódy II*. Bratislava: Nadácia Pontis
- [5] Ideas for global citizenship. *What is global citizenship?* Scotland: The International Development Education Association of Scotland. Dostupné na <http://www.ideas-forum.org.uk/about-us/global-citizenship>
- [6] Israel, R. (2013). What does it mean to be a global citizen. *OurKingdom: power & liberty in UK*. OpenDemocracy. Dostupné na www.opendemocracy.net/ourkingdom/ron-israel/what-does-it-mean-to-be-global-citizen

- [7] Kimmage DSC. (2014). *Global Citizenship Education in a post-2015 context*. Dublin. Kimmage DSC. Dostupné na <http://kimmagedsc.ie/events/global-citizenship-education-post-2015-context/>
- [8] McGough, H. & Hunt, F. (2012). *The Global Dimension: A Practical Handbook for Teacher Educators*. London: Development Education Research Centre.
- [9] Moravčíková, D. & Hanová, M. (2009). Civic solidarity: attitudes of young citizens. In *Working in multicultural environment for European citizenship: The International workshop* (s. 27–40). Gödöllő: Szent István University.
- [10] MZV. (2012). *Národná stratégia pre globálne vzdelávanie na obdobie rokov 2012-2016*. Bratislava: MZV. Dostupné na https://www.mzv.sk/documents/10182/68590/130325_Narodna_streteria_globalne_vzdelavanie_2012_2016.pdf/d01b5991-b713-4446-a679-d32668fba343
- [11] Nadácia Pontis. (2015). Dostupné na www.nadaciapontis.sk/
- [12] Oxfam. (2006). *Education for Global Citizenship. A Guide for Schools*. Oxford: Oxfam Development Education Programme. Dostupné na www.oxfam.org.uk/~media/Files/Education/Global%20Citizenship/education_for_global_citizenship_a_guide_for_schools.ashx
- [13] SlovakAid. (2015). Dostupné na <http://www.slovakaid.sk/en>
- [14] Sťahel, R. (2013). Global crisis and crisis of globalization. *European Journal of Transformation Studies*, 1(1), 92–107. Tbilisi: Europe Our House.
- [15] Svitačová, E. & Mravcová, A. (2014). Implementation of Global Development Education into the Curriculum at the Faculty of Economics and Management, Slovak University of Agriculture. *International Journal of Development Education and Global Learning*, 6(2), 43–61. Londýn: IOE.
- [16] Svitačová, E., Mravcová, A., & Šeben Zaťková, T. (2014). *Globálne výzvy pre vzdelávanie ekonómov*. Nitra: SUA.
- [17] Svitačová, E. & Pechočiak, T. (2014). Výzvy v novom globálnom ekonomickom a spoločenskom prostredí pre globálne rozvojové vzdelávanie na ekonomických fakultách. In *Kvalifikácia pre budúcnosť* (s. 272-278). Košice: Technická univerzita.
- [18] Svitačová, E., et al. (2014). *Globálne rozvojové vzdelávanie pre ekonómov*. Nitra: SUA.
- [19] Šeben Zaťková, T., et al. (2014). *Globálne rozvojové vzdelávanie na ekonomických fakultách*. Nitra: SUA.
- [20] Špirko, D. (2011). Biocentrizmus, humanizmus, zodpovednosť. In *Úvahy O biocentrizme a humanizme. Proceedings of a symposium held at the Technical University, Zvolen, 7 September 2011* (s. 12-19). Zvolen: FEE TU.
- [21] UNESCO. (2014). *Global Citizenship Education. Preparing learners for the challenges of the 21st century*. Paris: UNESCO.
- [22] UNIDEV. (2015). Dostupné na <http://www.unidev.info/UNIDEV>
- [23] Young, M. & Commins, E. (2002). *Global Citizenship: The Handbook for Primary Teaching*. Cambridge: Oxfam.